

Monika Biegasiewicz

O próbach wykorzystania konstruktów alienacji do konceptualizacji procesu demoralizacji

Studia Psychologica nr 11 (1), 113-123

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MONIKA BIEGASIEWICZ¹
Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny
przy Sądzie Okręgowym w Szczecinie

O PRÓBACH WYKORZYSTANIA KONSTRUKTU ALIENACJI DO KONCEPTUALIZACJI PROCESU DEMORALIZACJI

About trials of using term of alienation for conceptualisation of moral corruption process

Abstract

This article is a trial of understanding the process of moral corruption of young people in the context of their feeling of social alienation. It is underlined that the term of *moral corruption* is a legal term with a pejorative tinge that has no psychological designatum.

This article presents a conception of M. Seeman alienation with an emphasis on five categories distinguished by the author: self – estrangement, powerlessness, social isolation, meaninglessness and formlessness. On the base of Seemana's theory, K. Kmieciak-Baran has constructed the Scale of Feeling and Integration which she has enriched Seeman's categories with their opposing dimensions: self-estrangement – autonomy, powerlessness – self reliance, social isolation – social integration, meaninglessness – sense, normlessness – social order. This article gets closer the theoretical foundations of scale and it contains a description of causes and consequences of alienation from the developmental perspective. The destructive ways of managing the alienation described in the article such as drinking alcohol, taking intoxicant, rebellion against the social norms, creating or belonging to groups of destructive nature are behaviours, which according to law, (the Act of juvenile processes) are the evidence of moral corruption. This is the recommendation to use the model of Alienation and Integration to describe and understand the process of moral corruption.

Key words: alienation, moral corruption

1. POJĘCIE ALIENACJI I ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE SKALI

Pojęcie alienacji początkowo funkcjonowało w języku potocznym i oznaczało szeroko rozumiane „wyobcowanie”. Problematyka alienacji obecna w filozofii od

¹ Adres do korespondencji: monika@px.pl

starożytności z czasem znalazła ważne miejsce w teoriach, zwłaszcza wśród myślicieli podważających zasadność tradycyjnych form życia społecznego takich jak: Hobbes, Rousseau (Chudy, 2000), którzy dokonywali intelektualnej „dekonstrukcji” zastanego porządku tworząc wyobrażenia o życiu człowieka w stanie naturalnym i projektowali racjonalne społeczeństwo w oparciu o umowę społeczną.

Na zjawisko alienacji uwagę zwrócił Hobbes w dziele „Lewiatan”, w którym opisał państwo jako instytucję opresyjną, której nadrzędnym celem jest utrzymanie ludzi w ryzach, wykorzystując ich strach. Według Rousseau człowiek z natury dobry i szczęśliwy ulega alienującej deformacji, na skutek przebywania w społeczeństwie stworzonym przez ludzi. Hegłowska alienacja i uprzedmiotowienie (reifikacja) stały się popularne dzięki Marksowi, który rozwinął je w koncepcję alienacji pracy opisującej relację robotnika i jego wytworów w społeczeństwie kapitalistycznym. Problematyka alienacji na dobre zagościła w naukach społecznych dopiero w połowie XX wieku, wówczas powstało wiele prac dotyczących alienacji inspirowanych heglowskim idealizmem, pojawiły się teksty nawiązujące do materializmu, psychoanalizy, egzystencjalizmu, teologii.

Socjologowie używali pojęcia alienacja do opisu stanu człowieka w świecie – jego wyobcowania, osamotnienia, izolacji. Popularność pojęcia alienacji skutkowałą mnogością opracowań, ale także nadużywaniem terminu w odniesieniu do zjawisk posiadających precyzyjne terminy takich jak: zewnątrzsterowność, bierność społeczna, nieprzystosowanie (Korzeniowski, 1986).

Próba uporządkowania rozumienia alienacji był podział zastosowany przez Schachta, który wyodrębnił cztery rodzaje alienacji: interpersonalną, pracy, polityczno-ekonomiczną, społeczno-kulturową. Alienacja interpersonalna odnosi się do samotności, braku satysfakcji z relacji z innymi, braku związku, wspólnoty. Alienacja pracy dotyczy braku zadowolenia, radości z wykonywanej pracy, niemożności wyrażania siebie poprzez wykonywane działania, będące obce, niezrozumiałe. Alienacja polityczno-ekonomiczna tyczy się poczucia bezsilności, nieufności wobec rządzących, poczucia bezsensowności wyborów. Alienacja społeczno-kulturowa odnosi się do poczucia anomii, odrzucenia norm społecznych i wartości kulturowych, poczucia wyobcowania z kultury.

Badacze zgłębiający problematykę alienacji dość szybko zdali sobie sprawę z nieodłącznie towarzyszącego alienacji chaosu pojęciowego oraz licznych związków alienacji m.in. z: apatią, konformizmem, autorytaryzmem, cynizmem, „tułaniem się”, uprzedzeniami, psychozą, regresją, samobójstwem (Dean, 1961). Stąd próby rozumienia i ujmowania alienacji jako syndromu zjawisk a nie redukcji do jednego fenomenu. Taką próbę konceptualizacji alienacji jako zespołu komponentów wyodrębnionych ze względu na znaczenie podjął Seemann, który podkreślił konieczność uczynienia klarownym pojęcie „rozprzestrzeniające się i zajmujące ważne miejsce, we współczesnych [Seemann’owi] naukach społecznych” (Seemann, 1959, s. 783).

Seemann skoncentrował się na subiektywnym znaczeniu alienacji i w zaproponowanym przez siebie modelu wyróżnił 5 kategorii alienacji, dzieląc ją na: samowyobcowanie (*self-estrangement*), bezsilność (*powerlessness*), osamotnienie (*social isolation*), bezsens (*meaninglessness*) i anomię (*normlessness*), w późniejszym

okresie dodał szósty wymiar określając go jako *cultural estrangement*, co można tłumaczyć jako oderwanie od kultury (LaCourse, Villeneuve, Clases, 2003).

Poczucie alienacji wyraża przekonanie jednostki, że pewne ważne obszary świata zewnętrznego (wartości, inni ludzie) są dla niej obce i uniemożliwiają realizację jej potrzeb, lub odwrotnie: wyznawane przez jednostkę wartości, jej aktywność stają się dla jednostki obce w konfrontacji ze światem. Przeciwnym krańcem opisanego poczucia alienacji będzie poczucie zakorzenienia (integracji).

Poczucie alienacji – integracji obejmuje istotne dla człowieka obszary (Kmieciak-Baran, 2000):

1. Reguły gry społecznej (prawne, moralne, obyczajowe, zwyczajowe). Jasne, zgodne ze sobą reguły społeczne prowadzą do poczucia ładu społecznego, natomiast normy, prawa sprzeczne ze sobą, obce dla człowieka prowadzą do wytworzenia poczucia anomii.

2. Wartości. Brak jasnych, spójnych wartości, dla których warto żyć i działać, prowadzi do poczucia bezsensu, odrzucenia wartości. Istnienie spójnych, akceptowanych wartości nadaje sens życiu człowieka poprzez poczucie, że istnieją takie wartości, dla których warto żyć. Na kontinuum bezsens – sens z jednej strony znajdują się niejasne, sprzeczne wartości, z drugiej jasne i powszechnie akceptowane.

3. Własne poglądy i przekonania. Poczucie oderwania od własnych poglądów, przekonań to subiektywny charakter alienacji. W znaczeniu obiektywnym zaistnienie, gdy jednostka zmuszona jest zaprzeczyć, wyrzec się własnych poglądów. Oderwanie od własnych przekonań, idei, poglądów prowadzi do poczucia samowycobcowania, natomiast bliskość własnych idei, poglądów do poczucia autonomii.

4. Własne zachowania. Alienacja w znaczeniu subiektywnym oznacza bezradność, czyli niedostrzeganie związku między własnym zachowaniem a jego efektami, natomiast poczucie, że własne zachowanie prowadzi do osiągnięcia wartościowych dla jednostki rezultatów to poczucie zaradności. W znaczeniu obiektywnym bezradność to niemożność samorealizacji spowodowana czynnikami zewnętrznymi, sytuacyjnymi, gdy własne zachowanie nie prowadzi do pożądanego celu.

5. Inni ludzie. Obiektywna samotność to stan izolacji od innych spowodowany poprzez znajdowanie się w warunkach uniemożliwiających kontakt (zakłady penitencjarne, szpitale, klasztory). W znaczeniu subiektywnym to poczucie osamotnienia, poczucie braku satysfakcjonujących związków z innymi ludźmi, na przeciwnym krańcu jest poczucie zakorzenienia, czyli poczucie integracji, wspólnoty z innymi.

Krystyna Kmieciak-Baran wzbogaciła pracę Seemana o opis przeciwnych kategorii przedstawionych wymiarów. W skonstruowanej przez siebie Skali Poczucia Alienacji P.A.I. (Kmieciak-Baran, 2000) do badania dzieci i młodzieży uwzględniła pięć wymiarów alienacji tworzących kontinuum:

1. Poczucie anomii (*normlessness*) – ładu społecznego: poczucie braku związku z normami społecznymi, lub przeciwnie poczucie związku z istniejącymi normami społecznymi.

2. Poczucie bezsensu (*meaninglessness*) – sensu: to z jednej strony brak wiary w istnienie jasnych i spójnych wartości, z drugiej zaś przekonanie, iż istnieją wartości, dla których warto żyć i działać.

3. Poczucie bezradności (*powerlessness*) – zaradności: z jednej strony przekonanie, że to, co się nam przydarza nie zależy od naszego zachowania, z drugiej strony pewność, że to, co się z nami dzieje związane jest z naszym zachowaniem.

4. Poczucie samowyobcowania (*self-estrangement*) – autonomii: z jednej strony poczucie oderwania od własnych przekonań, idei, z drugiej utożsamianie się z własnymi przekonaniem, ideami.

5. Poczucie osamotnienia (*social isolation*) – zakorzenienia (integracji): z jednej strony oznacza poczucie oderwania od bliskich osób, z drugiej poczucie łączności, wspólnoty z innymi ludźmi.

Skala Poczucia Alienacji-Integracji mierzy na ile jednostka czuje się związana z porządkiem społecznym, uznaje obowiązujące normy, jak ocenia realia społeczne jako uporządkowane, czy przeciwnie – chaotyczne. Daje możliwość oceny czy badany kieruje się w swoim postępowaniu wartościami, będącymi wyznacznikami działania, czy brak mu jasności, w co powinien wierzyć. Pośrednio informuje o charakterze atrybucji – ocenia przekonanie o możliwości wpływu na otaczającą rzeczywistość lub przeciwnie pewność, że niezależnie od aktywności to, co się dzieje jest przypadkowe, zależne od losu. Skonstruowany przez Kmiecik-Baran test Poczucia Alienacji-Integracji umożliwia oszacowanie ogólnego poziomu alienacji oraz poszczególnych jej podskal.

Zastosowanie skali pozwala odpowiedzieć na pytanie, czy jednostka czuje się związana ze sobą, uznaje swoją tożsamość, identyfikuje z głoszonymi poglądami, a także czy jest związana z innymi ludźmi, doświadcza poczucia wspólnoty, czy przeciwnie czuje się od siebie i innych „oderwana”, wyobcowana. Zgodnie z intencją twórczyni testu Skala Poczucia Alienacji może być wykorzystana jako narzędzie do diagnozowania np. zagrożeń w szkole, pozwala na szybkie rozpoznanie dzieci i młodzieży zagrożonych patologią społeczną: uzależnieniami, przemocą, samobójstwem (Kmiecik-Baran, 2000).

Pojemny znaczeniowo zakres pojęcia alienacja pokrywa się częściowo z terminem aspołeczność. „Aspołeczny (ang. *asocial*) 1. Nieuwzględniający społeczeństwa lub spraw społecznych. W tym znaczeniu termin ten stosuje się do opisywania sytuacji, zdarzeń lub ludzi, którzy działają, postępują niezależnie od społecznych wartości, zwyczajów, norm. 2. Odnoszący się do braku wrażliwości na normy społeczne” (Reber, 1985; za Gindrich, 2007). Jednostką aspołeczną jest więc każdy, kto wycofuje się ze społeczeństwa, niezależnie czy powodem izolacji są trudności intrapsychiczne czy interpersonalne.

2. PRZYCZYNY I KONSEKWENCJE ALIENACJI – PERSPEKTYWA ROZWOJOWA

Przyczyny poczucia alienacji wiążą się z sytuacją (status społeczny, warunki ekonomiczne) lub cechami charakterystycznymi jednostki (właściwości struktur poznawczych, osobowości).

Radzenie sobie z poczuciem alienacji może przybrać formy konstruktywne lub destruktywne, do pierwszych zalicza się: twórczość, aktywność zawodową, aktywność społeczną, tworzenie wspólnot o charakterze konstruktywnym np. grupy AA, formy destruktywne to: uzależnienia, bunt, ucieczka w chorobę, samobójstwo, oraz tworzenie wspólnot o charakterze destruktywnym.

Ze względu na niedojrzałość osobowości oraz charakterystyczną dla okresu adolescencji zmienność poglądów i labilność emocjonalną, młodzież w mniejszym stopniu niż osoby dorosłe jest zdolna do konstruktywnego radzenia sobie z poczuciem alienacji.

Okres adolescencji jest szczególnie istotny w życiu jednostki ze względu na istotne zadania rozwojowe, które mu towarzyszą. Podejmowanie nowych zadań rozwojowych jest ściśle związane z doświadczaniem kryzysu rozwojowego, w którym „stare” kompetencje i „nowe” nabywane w tym okresie ulegają integracji. To, jak jednostka radzi sobie z rozwiązaniem kryzysu, w konstruktywny czy destruktywny sposób jest przesłanką, jak będzie radzić sobie w kolejnych etapach życia (Dąbrowski, 1975; Logan, 1986; za: Brzezińska, 2000). Według Newmana (1986; za: Brzezińska, 2000) każdy kryzys rozwojowy wiąże się z doświadczaniem silnych, negatywnych emocji. Okres adolescencji dzieli się na dwie fazy: wczesną (13-17 lat) oraz późną (17-22 lata), zgodnie z koncepcją Eriksona (2002) rozwiązanie kryzysu psychospołecznego polega na uzyskaniu tożsamości w przeciwieństwie do rozproszenia tożsamości. W pierwszej fazie jednostka zmagą się z kryzysem tożsamości grupowej a alienacją. Osiągnięciem obu faz jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie: „kim jestem”, „kim mogę być” oraz wierność sobie. W okresie adolescencji kształtuje się tożsamość społeczna, na którą zasadniczy wpływ mają rówieśnicy oraz wyobrażenie roli, jaką jednostka pełnić będzie jako osoba dorosła. Obszary rozwoju w adolescencji według Newmanów (za: Brzezińska, 2000) obejmują:

- dojrzewanie fizyczne (wzrost i masa ciała, dojrzewanie seksualne, skok pokwitaniowy),
- operacje formalne (złożone operacje na pojęciach, stabilizacja wzajemnych powiązań: myślenie formalne-rozumowanie moralne-kształtowanie się tożsamości indywidualnej),
- rozwój emocjonalny (kontrola nad emocjami),
- uczestniczenie w grupach rówieśniczych (grupy różnopłciowe i różnozadaniowe),
- związki heteroseksualne (przyjaźnie, inicjacja seksualna, związki preintymne),
- autonomia w stosunku do rodziców (niezależność emocjonalna, fizyczna, ekonomiczna),
- tożsamość dotycząca roli seksualnej (internalizacja standardów i oczekiwań społecznych),
- uwewnętrzniona moralność (przejście do moralności postkonwencjonalnej),
- wybory dotyczące zawodu i pracy (początki tożsamości zawodowej).

Młodzież, która ze względu na niesprzyjające warunki konstytucjonalne, rodzinne, środowiskowe miała trudności z realizacją wcześniejszych zadań rozwojowych (rozwój emocjonalny, moralny, emocjonalne odnośnienie się do rodziców, rodzeństwa, kształtowanie się sumienia, globalny obraz siebie, rozwój relacji rówieśniczych, rozwój funkcji poznawczych, umiejętności szkolnych, niezależności osobistej) najprawdopodobniej będzie mieć problemy w realizacji zadań adolescencji.

Rozwój młodego człowieka zawsze odbywa się w systemie społecznym, za proces socjalizacji, którego celem jest przystosowanie dziecka do wymagań stawianych przez społeczeństwo odpowiadają przede wszystkim rodzice (Schaffer, 2006).

Rola procesu socjalizacji jest niezwykle istotna w rozwoju emocjonalnym, zwłaszcza w odniesieniu do reguł wyrażania emocji oraz zdolności poznawczych, które mają społeczne źródło i odbywają się w interakcji z inną osobą (Wygotski, 1978; za: Schaffer, 2006).

Wysoki poziom poczucia alienacji w okresie adolescencji może utrudniać, czy wręcz uniemożliwiać uporanie się z kryzysem rozwojowym i uzyskanie tożsamości grupowej. Z tego względu oszacowanie poczucia alienacji może przynieść cenne informacje diagnostyczne i prognostyczne zwłaszcza w grupie młodzieży niedostosowanej społecznie lub zagrożonej niedostosowaniem.

Percepcja własnej sytuacji społecznej, subiektywna ocena „bycia w świecie”, według Korzeniowskiego (1986), może przybierać dwie przeciwstawne formy, może oznaczać swoisty związek z otaczającą rzeczywistością, kontroli nad nią, integracji, przekonania, że dany fragment świata jest miejscem jednostki, lub przeciwnie budzić uczucie izolacji, obcości prowadzącej do poczucia wyobcowania.

Ocena jednostkowej sytuacji implikuje określone postawy wobec świata i ludzi, ze swej natury charakteryzują się one trwałością, można przyjąć, że przeżywane przez młodzież poczucie alienacji przyczynia się do ukształtowanie się negatywnych postaw, których efektem mogą być zachowania sprzeczne z porządkiem społecznym czy prawem.

Mimo wielu wątpliwości sformułowanych przez badaczy odnośnie do konstruktów alienacji, takich jak: czy jest to stan, cecha, proces samoregulacji, czy ma charakter jedno- czy wielowymiarowy, wyniki badań ostatnich 40 lat dotyczących psychologicznych manifestacji alienacji są zbieżne.

W prowadzonych badaniach dowiedziono, że poczucie alienacji u adolescentów wiąże się z takimi zachowaniami jak: wagarowanie, używanie narkotyków, przestępczość, próby samobójcze. Jest silnie związane z takimi cechami podmiotu jak: niskie poczucie własnej wartości, stres psychologiczny, depresja (LaCourse, Villeneuve, Clases, 2003). Alienacja współwystępuje także z dolegliwościami somatycznymi, alkoholizmem, nerwicami, zaburzeniami osobowości i psychozami (Jakubik, Piaskowska, 2000). Wielu badaczy wskazuje na ścisły związek alienacji dzieci i młodzieży w środowisku szkolnym, a zachowaniami przestępczymi (Liazos, 1978). Bycie poza głównym nurtem życia szkolnego negatywnie wpływa na obraz własnej osoby, generuje negatywne emocje takie jak: apatia, lęk, niezadowolone, agresja.

Członkowie rówieśniczych grup o charakterze dewiacyjnym posiadają wysokie poczucie anomii, co zgodnie z koncepcją Seemana uzasadnia przed nimi samymi ich nie aprobowane zachowania, jako niezbędne do osiągnięcia celów (Michel, 2005). Niskie poczucie ładu społecznego sprawia, że rzeczywistość społeczna postrzegana jest przez młodzież jako pole walki, której nie kodyfikują żadne aprobowane przez wszystkich reguły. Bezkompromisowość charakterystyczna dla okresu adolescencji sprawia, że zasady „drugiego życia” mogą wydawać się pociągające, zwłaszcza, że są dość klarowne, a ich przestrzeganie związane jest z silnym poczuciem przynależności grupowej (co niweluje poczucie alienacji).

Badania Kmieciak-Baran nad poczuciem alienacji wykazały zależność między wysokim poziomem poczucia alienacji a niskim poziomem wsparcia społeczne-

go, ujemną korelację między poczuciem alienacji a poziomem kontroli wzmocnień. Wystąpiła wysoka, dodatnia zależność między poczuciem anomii a poziomem makiawelizmu, co oznacza, że im bardziej jednostka postrzega świat jako pozbawiony ładu, jasnych norm i reguł, które nim rządzą, tym wyższą przejawia skłonność, by łamać istniejące normy moralne, prawne (Kmieciak-Baran). Wystąpiła także zależność między ogólnym poziomem alienacji a lękiem jako cechą i stanem. Czynniki sytuacyjno-społeczne, a zwłaszcza relacje rówieśnicze, szkolne, stawiane cele życiowe i perspektywa ich realizacji ściśle wiążą się z poczuciem alienacji u młodzieży. Badania uczniów szkół średnich dowiodły, że im wyższy poziom braku zadowolenia z uczęszczania do szkoły, brak satysfakcjonujących relacji z nauczycielami, uczniami, brak aspiracji i oczekiwań edukacyjnych, bardziej pesymistyczna ocena rzeczywistości społecznej i własnych perspektyw, tym silniejsze ogólne poczucie alienacji i poszczególnych jej wymiarów: bezsensu, bezradności, samowycbowania, anomii (Czerwińska, 2008).

Badania nad wyalienowaniem młodzieży ze środowiska szkolnego i związaną z tym przestępczością wskazują na konieczność reformowania systemu edukacyjnego, by stawał się bardziej zindywidualizowany i umożliwiał uczniom nawiązywanie mniej sformalizowanych relacji z nauczycielami oraz doświadczanie sukcesów szkolnych (Gold, 1978). Zaburzenia wpływające na trudności w uczeniu się takie jak ADHD, czy inne specyficzne trudności jak: dysleksja, dyskalkulia mogą działać „alienująco” na ucznia, a w efekcie przyczyniać się do pojawienia zachowań nie aprobowanych społecznie, a nawet prowadzić do zachowań antyspołecznych.

3. POCZUCIE ALIENACJI A DEMORALIZACJA

Przedstawione w niniejszym artykule destruktywne formy radzenia sobie młodzieży z poczuciem alienacji, takie jak: wagarowanie, upijanie się, narkotyzowanie, w świetle obowiązującego w Polsce prawa są przykładem „naruszania zasad współżycia społecznego” (Górecki, Stachowiak, 2002) i rozpatrywane są jako okoliczności świadczące o demoralizacji. Pojęcie to nie zostało jasno zdefiniowane w Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. W przepisach tejże ustawy przyjęto, że: „Demoralizacja to pewien proces odchodzenia od obowiązujących w społeczeństwie wartości moralnych, a przejawiający się niekiedy poprzez przestępczość czy wykołajenie jednostek. (...) okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego, to w szczególności naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierzędu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych” (Górecki, Stachowiak, 2002 s. 17 i 29). Wielu specjalistów zdaje sobie sprawę jak niefortunne jest stosowanie pojęcia demoralizacja w odniesieniu do nieletnich zważywszy jego oceniająco-stygmatyzujący charakter oraz niejasny zakres znaczeniowy.

Badanie nieprawidłowości w zakresie postaw, zachowań sprzecznych z ogólnie uznawanymi wartościami spowodowało pojawienie się licznych pojęć opisujących podobne lub identyczne fenomeny społeczne. Do powszechnego użycia weszły ter-

miny: wykolejenie społeczne, moralne zaniedbanie, demoralizacja, niedostosowanie społeczne, patologia zachowania, zachowania dewiacyjne (Harasimiak, 2001).

Etymologia pojęcia „demoralizacja” wskazuje na zaburzenia rozwoju moralnego, „niemoralność”, upadek lub zepsucie obyczajów, obniżenie poziomu życia moralnego. Takie ujęcie sugeruje intencjonalny wybór nieletniego, zakłada że warunki jego socjalizacji były prawidłowe, miały na celu internalizację norm, zasad społecznych powszechnie obowiązujących i zgodnych z prawem, nie uwzględnia natomiast wpływów środowiskowych w kształtowaniu się osobowości i wartości.

Psycholog, którego zadaniem jest ustosunkowanie się do tez sądowych (np. podczas badania nieletniego w sprawie karnej) nie dysponuje obiektywnymi metodami diagnozy „demoralizacji”, ponieważ pojęcie to nie ma desygnatu psychologicznego. Naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych to zestaw zachowań, których źródło może być odmienne. Jednym z wyjaśnień może być niekonstruktywne radzenie sobie z poczuciem alienacji, czyli przeświadczeniem, że ważne obszary świata (inni ludzie, wartości) są obce i uniemożliwiają zaspokajanie ważnych potrzeb. Jeżeli jako demoralizację rozumieć (co często spotyka się w literaturze) szczególnie intensywną i względnie trwałą postać nieprzystosowania społecznego to związek demoralizacji z alienacją nasuwa się sam.

Opisany zestaw zachowań, będący wynikiem negatywnych doświadczeń nieletniego, na przykład w związku z wychowywaniem się w patologicznej rodzinie, bądź środowisku, utrudniających prawidłową adaptację, a tym samym poczucie integracji społecznej winien być rozpatrywany inaczej, niż gdy takie zachowania przejawia osoba, której potrzeby emocjonalne i bytowe są zaspokajane prawidłowo w korzystnych warunkach opiekuńczo-wychowawczych. W pierwszym przypadku czynniki środowiskowe, zewnętrzne wobec podmiotu utrudniają, czy wręcz uniemożliwiają integrację społeczną, alienacja ma wówczas wymiar nie tylko subiektywny, ale i obiektywny. W drugim przypadku brak dowodów alienacji w sensie obiektywnym oczywiście nie znosi możliwości istnienia poczucia alienacji. Konieczność rozpatrywania z osobna każdego przypadku pozwala na ustalenie istnienia więzi społecznej – faktu czy zaistniała ona i uległa zerwaniu, czy też z uwagi na czynniki zewnętrzne np. warunki środowiskowe czy osobnicze nigdy nie powstała. W tym celu opracowana Skala Poczucia Alienacji wydaje się być doskonałym narzędziem badającym złożone relacje „ja” – świat.

Etykieta demoralizacji, w kontekście toczącego się postępowania, stoi w sprzeczności z naczelną zasadą Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, a mianowicie z dobrem dziecka, ponieważ stygmatyzuje, utrudniając integrację społeczną. Praktyczne „rozumienie” pojęcia demoralizacji przez psychologa mającego ustalić jej istnienie lub prawdopodobieństwo pogłębiania się często odnosi się do sfery osobowości nieletniego i cech świadczących o rozwoju osobowości nieprawidłowej, czy też psychopatii.

Na istotny związek pomiędzy obiektywną alienacją a przestępczością wskazuje wiele doniesień o wzroście zachowań sprzecznych z prawem w sytuacji niepo-

kojów lub zmian społecznych. Zmiany ideologiczne, pojawienie się nowych zasad, promowanie alternatywnych wobec dotychczas obowiązujących wartości wpływają na chaos normatywny oznaczający poczucie alienacji, szczególnie anomii.

Badania ewolucji przestępczości nieletnich w okresie przemian społeczno-gospodarczych Polsce w latach 1985-1998 (Wieczorek, 2005) ujawniły znaczny wzrost zagrożenia przestępczością nieletnich sięgający 84%. Uwzględniając zmiany demograficzne populacji młodzieży zanotowano wzrost zabójstw, przestępstw przeciwko mieniu, uszkodzeń ciała, udziału w bójkach i pobiciach, a więc z punktu widzenia społecznego przestępstw szczególnie szkodliwych.

Krytycy obecnego zapisu ustawy o nieletnich zwracają uwagę między innymi na skutki założenia, że postępowanie wyjaśniające w sprawach o demoralizację zakłada popełnienie przez nieletniego (poważnego) czynu zabronionego. Z danych wynika, że w 2006 roku z 60 000 spraw nieletnich 1500 prowadzonych było w postępowaniu poprawczym, oznacza to, że w przytłaczającej większości spraw nieletni nie dopuścił się czynu zabronionego określonego jako poważny (Wieczorek, 2005).

Wagarowanie, używanie alkoholu, narkotyków, przestępczość, związane są z poczuciem alienacji, mogą stanowić destruktywny sposób radzenia sobie z nią, jednocześnie zachowania te, zgodnie z ustawą, świadczą o demoralizacji. Konstrukty demoralizacji zakłada, że młody człowiek świadomie wybiera „bycie zdemoralizowanym”, o czym świadczyć ma jego zachowanie, jednak etiologia konkretnych zachowań może być różna. Nieprzypadkowo okres adolescencji to tzw. okres moratorium psychospołecznego, czas „odroczonej” dorosłości, kiedy człowiek już nie jest dzieckiem, ale jeszcze nie jest dorosłym. Jest to czas kryzysu tożsamości, jak zauważył Erikson, adolescent doświadcza, że nie jest tym, kim był, ale także nie jest tym, kim ma zamiar być, lub być powinien (Erikson, 2004). Implikuje to wiele konsekwencji psychologicznych (poczucie alienacji, depresji, lęku) i społecznych (poszukiwanie grup odniesienia, bunt, kontestacja). Jak pisze Erikson: „społeczeństwo może poczuć się w głębokim stopniu odrzucone przez jednostkę, której, jak się wydaje, nie zależy na tym, aby ją zaakceptowano, na skutek czego skazuje ono bezmyślnie młodych ludzi, których fatalne próby poszukiwania wspólnotowości (na przykład przez wierność wobec gangu) pozostają niezrozumiałe lub nie do przyjęcia.” (Erikson, 2002, s. 90). To, co ma świadczyć o „demoralizacji” jest często wyrazem kryzysu rozwojowego, związanych z nim poszukiwań i przeżywanego poczucia alienacji.

4. WNIOSKI KOŃCOWE

Większość badań dowodzi występowania negatywnych emocji związanych z poczuciem alienacji oraz wskazuje stosowane metody ich redukcji. Analiza zachowań młodzieży w kontekście przeżywanego poczucia alienacji pozwala stwierdzić, że często wśród metod zaradczych występują te o charakterze destruktywnym.

Diagnoza młodzieży, uwzględniająca zastosowanie Skali Poczucia Alienacji, pozwala określić ich subiektywny związek z ludźmi i ogólnie porządkiem społecznym oraz ocenić na ile jednostce obce lub bliskie są normy społeczne, wartości, inni. Wiedza dotycząca poczucia alienacji pozwala stwierdzić, czy związek z ludźmi

i wartościami istnieje, jest zagrożony, czy też został zerwany. Poczucie anomii, bezsensu, bezradności, osamotnienia u młodzieży wiąże się z przeżywaniem przykrych emocji, często skłania ją do poszukiwania środków redukujących nieprzyjemne doświadczenie alienacji. Wśród destruktywnych metod radzenia sobie z poczuciem alienacji występują uzależnienia, bunt, tworzenie i przynależność do grup odniesienia kontestujących porządek społeczny np. dewiacyjnych, przestępczych.

Zastosowanie Skali Poczucia Alienacji pozwala ocenić zagrożenie wystąpienia zachowań świadczących o demoralizacji, a wiedza ta umożliwi wprowadzenie odpowiedniej strategii wychowawczej bądź resocjalizacyjnej. Jedną ze skutecznych metod może być angażowanie młodzieży niedostosowanej społecznie w działania na rzecz innych ludzi i środowiska lokalnego (Michel, 2005), czego efektem byłoby wytworzenie poczucia więzi z innymi.

Niektóre z badań wskazują, że poczucie alienacji u młodzieży identyfikującej się z grupami o charakterze dewiacyjnym nie jest istotnie wyższe, niż u ich rówieśników. Można przyjąć, że niezależnie od charakteru grupy, przynależność do niej zaspokaja istotne, emocjonalne potrzeby jednostki, a otrzymywane od niej wsparcie facylituje radzenie sobie z indywidualnym stresem. To, co zasadniczo różni młodzież z grup dewiacyjnych, od ich rówieśników to wysokie poczucie anomii i niskie poczucie ładu społecznego, co prowadzi do rozluźnienia, bądź zerwania poczucia związku z normami społecznymi, prawnymi, moralnymi oraz przekonaniem, że ich przestrzeganie uniemożliwia osiąganie ważnych, osobistych celów. Poziom przystosowania w okresie adolescencji manifestujący się poprzez możliwości intelektualne, osiągnięcia szkolne, uczestnictwo w zajęciach nieobowiązkowych rzutuje na przyszlą pozycję zawodową, status ekonomiczny, aktywność społeczno-polityczną. Wczesna diagnoza poczucia alienacji umożliwia przedsięwzięcie działań, które niwelowałyby jej aktualne i przyszłe negatywne konsekwencje zarówno psychologiczne, jak i społeczne, które z perspektywy prawnej mogą świadczyć o występowaniu zjawiska „demoralizacji”.

BIBLIOGRAFIA

- Brzezińska, A. (2000). *Spoleczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Czerwińska, E. (2008). *Percepcja szkoły i własnych perspektyw życiowych a poczucie alienacji u uczniów szkół średnich w dobie transformacji społeczno-ustrojowej w Polsce*. Kraków: Akademia Pedagogiczna.
- Dean, D. (1986) Alienation Its Meaning and Measurement. *American Sociological Review*, 26 (5), 753-758.
- Erikson, E. (2002). *Dopełniony cykl życia*. Poznań: Dom wydawniczy Rebis.
- Erikson, E. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Gold, M. (1978). Scholastic Experiences, Self-Esteem, and Delinquent Behaviour: A Theory of Alternative School. *Crime&Delinquency*, 24(3), 290-308.
- Górecki, P., Stachowiak, S. (2002). *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich*. Komentarz. Wydanie II. Kraków: Zakamycze.
- Harasimiak, G.(2001). *Demoralizacja jako podstawowe pojęcie postępowania z nieletnim*. Szczecin: Ottonianum.

- Jakubik, A., Piaskowska, K. (2000). Osobowość alienacyjna a schizofrenia paranooidalna. *Studia Psychologia*, 1(1), 69-80.
- Kmieciak-Baran, K. (2000). *Narzędzia do rozpoznawania zagrożeń społecznych w szkole*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kmieciak-Baran, K. (1993). Poczucie alienacji. Treść i charakterystyka psychometryczna. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 461-480.
- Korzeniowski, K. (1990). O dwóch psychologicznych podejściach do problematyki alienacji. Próba syntezy. *Przegląd Psychologiczny*, 3 (1), 121-143
- Korzeniowski, K. (1986) Ku pojęciu poczucia alienacji. *Przegląd Psychologiczny*, 29(2), 343 -372
- LaCourse, E., Villeneuve, M., Clases (2003). Theoretical structure of adolescent alienation: a multigroup confirmatory factor analysis. *Adolescence*, 38(152), 639-650.
- Liazos, A. (1978). School, Alienation, and Delinquency. *Crime&Delinquency*, 24(3), 355-370.
- Michel, M. (2005). Poczucie alienacji jako determinanta i skutek marginalizacji społecznej młodzieży. W: W. Kubik, B. Urban (red.), *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*. Kraków.
- Reber, A.S. (1985). *Dictionary of Psychology*, London; za: Gindrich, P. (2007). *Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania*, Lublin: UMCS.
- Schaff, A. (1999). *Alienacja jako zjawisko społeczne*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Schaffer, R. (2006). *Rozwój społeczny – dzieciństwo i młodość*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Seemann, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.
- Wieczorek, L. (2005). *Przestępczość i demoralizacja nieletnich w Polsce okresie transformacji ustrojowej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.